

Magda Karkowska

Biografia i tożsamość

Wybrane zagadnienia
teoretyczne

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Biografia i tożsamość

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Magda Karkowska

Biografia i tożsamość

Wybrane zagadnienia
teoretyczne

Magda Karkowska (ORCID: 0000-0002-8769-840X) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk o Wychowaniu, Katedra Teorii Wychowania
91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

RECENZENTKI

Maria Mendel, Alina Rynio

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Beata Otocka

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Polkadot Studio Graficzne Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

Zdjęcie wykorzystane na okładce: Depositphotos.com/Veneratio

© Copyright by Magda Karkowska, Łódź 2025

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2025

<https://doi.org/10.18778/8331-952-0>

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.11803.25.0.M

Ark. wyd. 17,7; ark. druk. 16,625

ISBN 978-83-8331-951-3

e-ISBN 978-83-8331-952-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Część I	
WYBRANE ZJAWISKA I KATEGORIE SPOŁECZNE MODYFIKUJĄCE PROCES KSZTAŁTOWANIA TOŻSAMOŚCI W PRZEBIEGU BIOGRAFII	
Rozdział 1	
Narracja, opowieść, biografia, sprawczość, podmiotowość jako wiodące kategorie biograficzne. Czas i miejsce a proces biograficznego uczenia się....	15
1.1. Narracja i autonarracja – zakresy pojęć	19
1.2. Narracja a konstruowanie tożsamości podmiotu	22
1.3. Biografia, sprawczość i podmiotowość	29
1.4. Czas i miejsce w biografii jako kategorie antropologiczne	36
1.5. Podróże, migracje – w stronę wielokulturowości. Tożsamość podróżnika	43
1.6. Biograficzne uczenie się w perspektywie życia. Przyjmowanie ról	47
1.7. Uczenie się jako proces biograficzny a tożsamość w cyklu życia	52
Rozdział 2	
Nieoczywistość biografii. Biografie artystyczne, naukowe, sportowe	59
2.1. Biografie artystyczne. Proces socjalizacji w stawianiu się artystą	61
2.2. Pytanie o tożsamość artysty	63
2.3. Biografie akademickie – rys teoretyczny	67
2.4. Konstruowanie tożsamości naukowca	69
2.5. Akademicka wielość wyzwań. Strategie obronne	72
2.6. <i>Homo sovieticus</i> w uniwersytecie	74
2.7. Tworzywo biografii sportowych a przemiany kultury współczesnej	79
2.8. Prawdowości rozwoju i uwarunkowania kariery sportowej. Biograficzne wyzwania	82

Rozdział 3

Tożsamość outsidera	87
3.1. W poszukiwaniu tożsamości outsidera	87
3.2. Stawanie się outsiderem	94
3.3. Uczenie się od outsidera	97
3.4. Pozytywne i negatywne strony bycia outsiderem	99

Rozdział 4

Biograficzne znaczenie momentów przełomowych, epifanii i doświadczeń krystalizujących tożsamość	101
4.1. Tajemnice i ich biograficzne znaczenia a proces kształtowania tożsamości ...	106
4.2. Tajemnice w społecznym dyskursie – analiza podstawowych pojęć	108
4.3. Filozoficzne rozważania o tajemnicach – jaźń i świadomość	112
4.4. Tajemnice w perspektywie fenomenologii życia	115
4.5. Tajemnice a proces kształtowania tożsamości w koncepcji Erika Eriksona – refleksje i odniesienia	116
4.6. Między przystosowaniem a twórczą adaptacją. Humanistyczny wymiar transgresji	128
4.7. Transformatywność, opór i dążenia emancypacyjne a konstruowanie tożsamości	132

Rozdział 5

Konflikt, lęk, samotność i nadzieja jako kluczowe doświadczenia biograficzne	139
5.1. Postrzeganie samego siebie. Człowiek wobec Losu	139
5.2. Konflikt egzystencjalny jako mechanizm rozwojowy	142
5.3. Samotność i jej egzystencjalne znaczenia	145
5.4. Lęk – wokół przyczyn i odmian	150
5.5. Nadzieja – biograficzny mechanizm odradzania	153
5.6. Spójność i niespójność w biografii – rola dezintegracji i kryzysów w tworzeniu siebie. Choroba psychiczna jako niezwykłość i piętno	157
5.7. Dezintegracja pozytywna i jej rozwojowe znaczenie	158
5.8. Kryzysy rozwojowe i tożsamość	165

Rozdział 6

Metafora i osobowość – archetypy i symbole a biografia	169
6.1. Archetypy i symbole	169
6.2. Proces indywiduacji a występowanie archetypów i symboli w baśniach	173

Część II

**SAMOWYCHOWANIE I KSZTAŁTOWANIE TOŻSAMOŚCI
– FENOMENY, PROCESY, DZIAŁANIA**

Rozdział 7

Spotkanie jako kategoria egzystencjalna. Przebudzenie samoświadomości....	181
7.1. Spotkanie – próba definicji. Filozoficzne uwarunkowania zaistnienia spotkania ...	182
7.2. Metafizyka spotkania w poglądach Martina Bubera	184
7.3. Spotkanie wobec wartości	186
7.4. Spotkanie a tożsamość podmiotu.....	189
7.5. Samowychowanie a konstruowanie tożsamości. Sprawstwo i duchowość.....	193
7.6. Inspiracje dla samowychowania – filozofie Wschodu a ujęcie chrześcijańskie...	197
7.7. Psychologia humanistyczna a tworzenie siebie. O stawianiu się (o)sobą	200

Rozdział 8

Tożsamość narracyjna, autonarracyjność a biograficzne i egzystencjalne odkrywanie sensów i znaczeń.....	207
8.1. Znaczenia w narracjach – wymiar terapeutyczny.....	210
8.2. Tożsamość narracyjna z perspektywy egzystencjalistycznej	217
8.3. Oczywiste i nieoczywiste w perspektywie rozwojowej – narracyjne tropy w twórczości Olgi Tokarczuk i ich socjalizacyjne znaczenie.....	223
8.4. Tożsamość narracyjna jako wędrówka Bohatera	238
8.5. Autonarracyjność a kierowanie własnym rozwojem i wewnętrzny dialog.....	243
8.6. Autonarracje proaktywne i defensywne. Intrawersja i ekstrawersja	248
Zakończenie	251
Bibliografia.....	255
Netografia	265

Wstęp

Niniejsza książka powstała jako wynik refleksji autorki dotyczących związków między biografią jednostki rozumianą nie tyle jako „opis życia postaci, który może mieć charakter naukowy, literacki lub popularyzatorski” czy też jako „podmiotowo zorientowany i zorganizowany proces rozwoju i kształtowania ludzkiego życia”, a w innym ujęciu, „subiektywna konstrukcja przeżytego życia” (Lalak 2010), co jako pewien cykl wydarzeń, którymi podmiot jest w stanie świadomie sterować, i takich, których występowanie zaskakuje go, stawiając wobec tego, co nieoczywiste, niemożliwe do przewidzenia i co stanowi rodzaj codziennych wyzwań, ale i motywacji do działania, dokonywania wyborów i pokonywania pojawiających się trudności. Istotą podjętych rozważań, ich głównym celem, jest poszukiwanie związków między takim ujęciem biografii a konstruowaniem tożsamości podmiotu. W zależności od przyjętego stanowiska teoretycznego, tożsamość postrzegana bywa zarówno jako proces, jak i zespół stałych cech, wyróżniających podmiot spośród innych, żyjących w tym samym otoczeniu społecznym jednostek. Ujęcie poruszanej problematyki nie ma charakteru kompletnego; jak w każdym opracowaniu konieczne okazało się dokonanie pewnego wyboru w zakresie omawianych zjawisk i teorii stanowiących punkt odniesienia. Zestawienie obok siebie różnych ujęć tożsamości z towarzyszącymi im wymiarami i zjawiskami konstytuującymi biografię nie jest zabiegiem przypadkowym. Uzasadnia go fakt, że monografia ma charakter przeglądowy i nie stanowi studium empirycznego, narzucającego wymogi spójności paradygmatycznej.

Przyjętą metodą badawczą jest analiza tekstów i występujących w nich pojęć dotyczących podjętej problematyki, niepodlegająca jednak metodologicznym rygorom analizy dyskursu. Podjęta próba eksploracji ma charakter interdyscyplinarny. Analizie poddaje pojęcia i związki między nimi mieszczące się w obszarze pedagogiki, socjologii, psychologii i literaturoznawstwa.

Antropologiczną podstawę podjętych rozważań stanowi fenomenologiczny ogląd badanej rzeczywistości.

Główna myśl, a zarazem problem badawczy, jaki towarzyszył autorce, wyrażony jest pytaniem o to, jak podstawowe pojęcia – biografia i tożsamość – funkcjonują w szeroko rozumianym kontekście analizy, wchodząc w interakcje z istotnymi kategoriami go tworzącymi. Kolejna kwestia to pytanie o tworzywo i uwarunkowania przebiegu biografii: artystycznych, akademickich czy sportowych. Interesuje mnie także, jak kształtują tożsamość kluczowe doświadczenia biograficzne i egzystencjalne. W części drugiej podstawową kwestią wydaje się być pytanie o to, jak możemy wspierać i facylitować proces konstruowania tożsamości.

Książka składa się z dwóch, integralnie z sobą powiązanych części.

W pierwszej części opracowania omówione zostały wybrane zjawiska i kategorie społeczne modyfikujące proces kształtowania tożsamości w przebiegu biografii. Stąd już na wstępie rozważań obecność znaczących kategorii antropologicznych, jakimi są: sprawczość rozumiana jako zdolność podmiotu do wywierania wpływu na otaczającą rzeczywistość, czas i miejsce – to, dokąd wracamy i co określa kluczowe w procesie konstruowania tożsamości nasze początki, to bycie nie tylko „kimś”, ale i „skądś”. W następnej kolejności poddaje analizie proces biograficznego uczenia się, prowadzący do zyskiwania samoświadomości przez każdą refleksyjną osobę dążącą do adaptacji w otoczeniu społecznym, którego jest częścią, ale też zdolną do transformacji, wykazującą dążenia emancypacyjne wyrażające się próbą pozostawienia „uobecniającego śladu” (Gara 2017). W tym miejscu istotne wydaje się umieszczenie choćby niewielkiej wzmianki o tym, że poszukiwanie własnego miejsca, ale też zrywanie z dotychczasowym, aksjologicznym backgroundem, dążenia transgresyjne, są przejawami rozwoju, mechanizmami pozwalającymi w twórczy sposób odnajdywać swoje prawdziwe, autentyczne Ja, zmierzać ku samorealizacji i „wyższym przeznaczeniom”, o których – określając sens wychowania – pisał Stefan Kunowski (1981).

Towarzyszą nam na tej drodze spójność i niespójność, kryzysy egzystencjalne i momenty przełomowe wpisane w biografię. Napotkane wyzwania, zetknięcie z tym, co trudne, nierzadko wytycza pewien kierunek przebiegu biografii, nadający jej cech niepowtarzalności. To, co nieznanne, ukryte za naszą codziennością, o czym nie mówimy chętnie albo każdemu, także współokreśla nasze plany życiowe, powoduje, że bierzemy pod uwagę ograniczenia i zmieniamy wcześniej ustalone priorytety. Tajemnice mogą odgrywać w biografii rolę sprawczą, motywującą, sterującą czy inicjującą zmiany w odczuwaniu i myśleniu o pewnych istotnych w życiu kwestiach, a w konsekwencji inaczej niż dotąd ukierunkowywać działania jednostki, prowadzić do przewartościowań w pojmowaniu rzeczywistości, otwierać drogę do nowych obszarów poznania, pobudzać potrzebę eksploracji (Zawadzki 2010, 11). Mogą też ukazywać wieloznaczność natury człowieka, portretując

niuansie, meandry codziennego działania, wahania decyzyjne czy konflikty sumienia, ale mogą mieć również charakter destrukcyjny, gdy w związku z ich naruszeniem, dotychczasowych strażników spotykają sankcje, a także wtedy, gdy ich podtrzymywanie zagraża zdrowiu, życiu lub emocjonalnej stabilności tych, których dotyczą.

Szczególne miejsce w podjętych rozważaniach przypadło wybranym kategoriom egzystencjalnym: konfliktom wewnętrznym, lękowi, samotności i nadziei, których każdy z nas doświadcza, nadając im wszakże inne znaczenia. Nierzadko prowadzą one do zarysowania wewnętrznych podziałów w biografii, wskazania tego, co dzieli ją na okresy, ale i tego, co pozwala cenić trudne doświadczenia jako epizody kształtujące, co zachęca do walki z przeciwnościami, motywuje do podejmowania wysiłków mających na celu osiągnięcie życiowych celów.

Druga część opracowania ma nieco inny charakter niż pierwsza: akcent położony został nie na analizę pewnych pojęć i zjawisk towarzyszących kształtowaniu tożsamości, ale na pracę biograficzną podmiotu, na doświadczanie siebie samego w zetknięciu z codziennością, z opisanymi czy choćby zasygnalizowanymi wcześniej zjawiskami. Czytelnicy odnajdą tutaj propozycję analizy tego, co oczywiste i nieoczywiste w biografii w odniesieniu do twórczości polskiej noblistki, Olgi Tokarczuk. Sposób, w jaki pisze Ona o życiu i rządzących biografią prawidłowościach, jak zarysowuje tło dla uniwersalnych procesów dojrzewania, jungowskiej indywiduacji prowadzącej do osiągnięcia najwyższej formy rozwoju, jaką stanowi jednostkowa jaźń, zasługuje na uwagę nie tylko ze względu na literacki kunszt. Podstawową kwestią jest fakt, że Jej narracja daje wiele przestrzeni do odkrywania siebie w świecie, w zróżnicowanych przejawach życia, ale i świata w nas samych, rozumianego jako miniatura codziennych zmagania z losem, codziennością, a zarazem niezwykłością. Procesy szczególnie istotne na tej drodze ku samym sobie to samowychowanie, samorealizacja, podejmowanie twórczych wyzwań, dążenie do autentyczności, stawania się (o)sobą, czyli lepszą i pełniejszą wersją samego siebie. Szczególne znaczenie mają wówczas spotkania z osobami (mentorem, Mistrzem, facylitorem czy terapeutą), podejmowane aktywności i towarzyszące im postawy (samodoskonalenie, transformatywność, zdolność do transgresji) oraz procesy je regulujące (rodzaje autonarracji i funkcje biograficznych opowieści), a także przeszkody, które pojawiają się na drodze ku samorealizacji.

Na zakończenie proponuję powrót do antropologicznych początków podjętej analizy: przyjrzenie się życiu jako wędrówce bohatera (Campbell, Vogler) rozumianej zarówno jako spotkanie z zewnętrznymi wyzwaniami i trudnościami, ale i jako swoista podróż w głąb siebie. Walce z przeciwnościami, podejmowaniu wyzwań i poszukiwaniu eliksiru prawdy, mocy i spełnienia towarzyszy nieunikniona refleksja, że choć w prawdziwym życiu nie wszystko jak w baśniach kończy się dobrze i nie zawsze jesteśmy

w stanie odnaleźć satysfakcjonujące rozwiązania, to towarzyszące nam na drodze osoby: opiekunowie, strażnicy, ale też przyjaciele, rodzice czy nauczyciele wspierają nas w naszych działaniach. Sens egzystencjalnego i pedagogicznego współ-bycia w pewnej przestrzeni realizuje się w gotowości do oświecenia tego, co niewidoczne czy niezauważane, podążania dwa kroki za tym, kto podejmuje życiową próbę i komu pomagamy wznieść się na wyższy poziom duchowości, sprawczości, przeżywania życia i doświadczania świata w wielu odsłonach.

Tak postrzegam sens pedagogicznego działania.

Oddając do rąk Czytelników książkę zatytułowaną *Biografia i tożsamość. Wybrane zagadnienia teoretyczne* chcę ją polecić zarówno tym osobom, które rozpoczynają biograficzną przygodę i są ciekawe, jakie zjawiska towarzyszą tej podróży i sytuowaniu się w otaczającym świecie, ale i takim, które będąc na etapie autonarracyjnych refleksji, przyglądają się temu, co już osiągnęły i rozmyślają o tym, co jeszcze chciałyby przeżyć.

Były ze mną i towarzyszyły mi na różnych etapach powstawania tej pracy Osoby, którym chcę szczególnie podziękować za wspierającą obecność, gotowość do dzielenia ze mną ważnych chwil i chęć pozostawania w dialogowej relacji.

Dziękuję Agnieszce, Arlecie, Małgosi, Oldze i Tadeuszowi. Podziękowania składam Pani Alicji za wszystkie rozmowy w trudnych chwilach i za pomoc w odkrywaniu Jerzego Pilcha.

Chciałabym także bardzo podziękować Recenzentkom, prof. dr hab. Marii Mendel oraz prof. dr hab. Alinie Rynio za wnikliwą analizę książki, cenne uwagi merytoryczne i redakcyjne, które pozwoliły nadać publikacji ostateczny kształt.

Magda Karkowska

Łódź, maj 2025

CZĘŚĆ I

**Wybrane zjawiska i kategorie społeczne
modyfikujące proces kształtowania
tożsamości w przebiegu biografii**

ROZDZIAŁ 1

Narracja, opowieść, biografia, sprawczość, podmiotowość jako wiodące kategorie biograficzne. Czas i miejsce a proces biograficznego uczenia się

Rozpoczynając rozważania na temat związków biografii z tożsamością człowieka, warto poświęcić nieco miejsca wiodącym dla ich powodzenia pojęciom i relacjom między nimi. Do takich w pierwszej kolejności zalicza się narracja. Pozostaje ona w ścisłym związku z biografią i procesem konstruowania tożsamości, odnosząc się do poznawania i rozumienia świata przez jednostki, który to proces stanowi podłoże procesów wychowania i socjalizacji. Analizując ów związek, zauważymy, że kluczową rolę pełni tutaj przekaz międzypokoleniowy, którego treści i ukierunkowanie stały się wiodącym elementem teorii kultury autorstwa Margaret Mead (Mead 1978).

Narracja jest wyrazem zdolności poznawczych każdego z nas. Związek narracji – jej tworzenia, uwarunkowań – z umysłem i jego podstawową właściwością, jaką stanowi rozumienie i analizowanie otaczającej rzeczywistości, jest na tyle głęboki, że trudno jednoznacznie stwierdzić, czy to narracja jest wytworem umysłu, czy sama kształtuje sposób postrzegania świata, stanowiąc swoistą jego reprezentację. Narratolodzy zajmują w tej kwestii dwa odmienne stanowiska. Realisci, uznający że zdolność organizowania swoich przeżyć, wspomnień i marzeń w formie narracyjnej wynika z kontaktu z tekstami kultury, z literaturą, która uczy patrzenia na świat i prezentowania swoich doświadczeń w formie opowieści, uważają, że to język jako środek komunikacji jest sprawczy, a zarazem umożliwia retrospekcję, jak i wybieganie w przyszłość. Odmienne stanowisko – antyrealistyczne – skupia się

na postrzeganiu narracji jako sztucznej formy ekspresji, która służy jedynie do formowania minionych wydarzeń i w związku z tym nie można jej uznać za naturalną, ludzką zdolność (Urbaniak 2015).

W procesie socjalizacji przez całe dzieciństwo i młodość poznajemy otaczający nas świat, internalizujemy normy i zasady życia społecznego, wrastamy w środowisko, jesteśmy dłużnikami kultury, tradycji, aby jako osoby dorosłe stać się jej twórcami i eksternalizować bliskie sobie wartości, wykorzystywać poczynione obserwacje i zdobyte przekonania. Dorastamy po to, by dzielić się z innymi tym, co poznaliśmy, co wiemy i co uznajemy za istotne.

Źródłem narracji jest doświadczenie, wydarzenia i przeżycia w społecznym świecie, w którym przebywa twórca narracji, a ponieważ żyjemy wśród innych ludzi, to, co jednostkowe, splata się w niej z tym, co kolektywne. Związek ten jest podstawą teorii tożsamości, w których eksponowane jest „ja” wewnętrzne i zewnętrzne (Żurawska-Żyła 2011) czy też Ja dla siebie (I) i ja dla innych (Me) (G.H. Mead 1975).

Podobnie dzieje się w odniesieniu do perspektywy czasowej w narracji – istnieje zależność między rzeczywistością doświadczaną w przeszłości (wtedy) a rzeczywistością odtwarzaną z pamięci (teraz). Z biegiem czasu inaczej pamiętamy to, co się wydarzyło, i wydarzeniom nadajemy inne znaczenie niż to, które nadawaliśmy, kiedy wydarzenia owe miały miejsce.

Danuta Lalak proponuje przejrzysty podział zawartości materiału autobiograficznego, wyróżniając w nim:

- fakty – opisują to, co obiektywne, sprawdzalne (i co odpowiada prawdzie historycznej, a także wzmiankowanym przez Denzina realnym i obiektywnym wydarzeniom w życiu narratora);
- faktyczności – dotyczą znaczeń, interpretacji, tego, jak opisywane fakty były doświadczane przez bohaterów;
- fikcję – odnosi się ona do narracji, opowieści o tym, co dotyczy zarówno faktów, jak i faktyczności (odpowiada częściowo prawdzie historycznej, a częściowo szczerości autobiograficznej) (Lalak 2010).

Prawda w tym ujęciu rozumiana jest jako zgoda faktów i faktyczności (sposobów przedstawiania faktów). W potocznym rozumieniu obejmuje więc pewną wspólnotę umysłową. Sięgając do autentyczności doświadczenia, sposobów doświadczania i przeżywania faktów (faktyczności) jako źródeł wiedzy biograficznej, otwieramy badanie naukowe na świat przeżyć wewnętrznych, do tej pory niedostępny nauce (Lalak 2010).

W pracy z narracjami istotne znaczenie ma zasada współczynnika humanistycznego wprowadzona do socjologii przez Floriana Znanieckiego (1988), która skłania nas do uznania takiej wersji wydarzeń, jaką prezentuje narrator, uczestnik wydarzeń, nawet wówczas, jeśli wiemy, że relacje kilku świadków mogą się nie pokrywać. Rekonstruując i gromadząc narracje dotyczące tego, co się wydarzyło, widzimy, że człowiek, jego życie i opowieść o nim rozwijają

się w czasie, nie są skończone, zamknięte. Budowanie narracji jest więc twórczym procesem, otwartym na ewolucję, ma też walor wychowawczy i terapeutyczny. Narracje tworzone na przestrzeni życia, te dotyczące codzienności, ale i szczególnie istotnych, przełomowych momentów w życiu, pozwalają zobrazować aksjologiczną przestrzeń, w jakiej narrator funkcjonuje, dają wyobrażenie o tym, jakie wartości są dla niego wiodące, które sposoby funkcjonowania w świecie uważa za efektywne, a które nie. Wspomniana egzemplifikacja motywów działania i potrzeb podmiotu pozwala na lepsze poznanie drugiego człowieka, bohatera książki czy rozmówcy, oczywiście jeśli uwzględnimy pakt autobiograficzny – ową niepisaną umowę prawdy między autorem a czytelnikiem, zakładającą zgodność między prezentowanym tekstem a rzeczywistym stanem rzeczy. Czytelnik czy słuchacz historię opowiadaną przez narratora wewnętrznego, który występuje raczej jako partner, a nie ekspert, traktuje jak prawdziwą, ufa mu bowiem i wierzy, a zaufanie to jest pochodną więzi między podmiotami takiej sytuacji komunikacyjnej.

Narracje dostarczają jeszcze jednego źródła wiedzy o ich autorze – są nim znaczące osoby, wydarzenia, książki, filmy czy dzieła sztuki, z którymi narrator się identyfikuje, pozwalają zatem rekonstruować proces nabywania tożsamości, i w których – w drodze introspekcji – poznaje on siebie samego i rozwija samoświadomość. Narracje służą więc do wykreowania, wydobycia na powierzchnię swojego istnienia, oswojenia siebie, co jest możliwe, ponieważ nie definiują nas jedynie działania, ale też myśli o samym sobie i wypowiedzi na swój temat. To, jak o sobie mówimy i myślimy, ma swój rodowód w dzieciństwie, w komunikatach Znaczących Innych, w treściach przekazu międzypokoleniowego, których jesteśmy odbiorcami w procesie socjalizacji.

Podsumowując relacje między narracją a narratorem, można więc stwierdzić, że człowiek jest wytworem swoich narracji, bowiem opowiadając historię swojego życia, kreuje siebie w podobny sposób, w jaki autor kreuje bohatera literackiego. Dochodzi tutaj do przekazu, w którym tak jak w każdym akcie komunikacji wskazać można nadawcę i odbiorcę/ów. Przekazem tym może być rozmowa, zapis doświadczeń czy przemyśleń, pamiętnik, wspomnienia czy biografia.

Elementem wspólnym wszystkich form przekazu narracyjnego jest opowieść. Główną zatem funkcją narracji jest odtworzenie losów bohatera, tego, co miało dla niego i dla jego tożsamości istotne znaczenie, ale też pewnego wzoru działania, myślenia, postrzegania siebie, który w danym czasie czy w społecznych okolicznościach został uznany za wiodący i charakteryzował pewne pokolenie czy szerzej – grupę społeczną. Powstaje pytanie, na ile takie typologie biograficzne są przydatne w procesie gromadzenia wiedzy i w rozwijaniu bieżącego dyskursu naukowego.

Zdaniem Wilhelma Diltheya, na biografie ludzką składają się doświadczenie, przeżycie i rozumienie (Musiał 2012 za: Krawczyk 2023). W wyniku doświadczania świata pokonujemy obcość między światem wewnętrznym

a zewnętrznym otoczeniem, między tym, co myślimy i odczuwamy my sami, a tym, co czują i myślą inni ludzie, uczymy się rozumieć samych siebie i swoje miejsce (Jewdokimow 2005, 11). Prowadząc rozważania biograficzne, niejako dopiero tego miejsca szukamy, zadając sobie wiele pytań dotyczących przeszłości, ale i teraźniejszości. Z biograficznego punktu widzenia najistotniejsze dla kształtowania tożsamości jest doświadczenie poznawcze – kształtowane na podstawie spostrzeżeń, pamiętania o tym, co się wydarzyło, ale też wyobrażeń i rozmyślań o przyszłości. Nierzadko doświadczamy wątpliwości związanych z jaźnią odzwierciedloną (Znaniński 1988), zadając sobie pytanie: jestem taki, jak o sobie myślę i siebie postrzegam, czy taki, jak wyobrażają sobie i postrzegają mnie inni ludzie? Dla tworzenia narracji doświadczenie poznawcze jest bez wątpienia istotniejsze niż doświadczenie moralne (relacje z innymi ludźmi, nabywanie kompetencji społecznych) czy techniczne (posługiwanie się rzeczami), choć i one odgrywają w tym procesie znaczącą rolę.

Alfred Schütz dzieli doświadczenia, na podstawie których budujemy narrację, na te, które dotyczą bieżących przeżyć (tu i teraz), i zakończone (kiedyś) – u podstawy których leżą rekonstrukcje działań własnych i innych osób (Bukusiński 2001, 64 za: Krawczyk 2023).

Mimo pewnego zasobu wspólnych doświadczeń, wynikającego z przynależności podmiotów do tego samego kręgu kulturowego, wzajemne rozumienie nigdy nie jest całkowite, a znaczenia nadawane rzeczywistości mają charakter subiektywny – odnosi się to do narracji bieżących, jak i takich, których celem jest rekonstruowanie przeszłości. Będąc twórczynią narracji, jej formą urzeczywistnienia, opowieść (Dryl, Cierpka 2011) występuje w każdej dziedzinie życia i sztuki (Barthes 1968 za: Krawczyk 2023).

Jak pisze Mieke Bal, celem tworzenia opowieści jest uporządkowanie chaosu ludzkich doświadczeń, stworzenie pewnej ciągłości (Bal 2012) w wymiarze biograficznym. Narracyjny charakter mają wszelkie formy interakcji człowieka ze światem – marzenia, śnienie, wspomnienia, przewidywanie, plotkowanie, rozpaczanie i wiele innych (Hardy 1968 za: Burzyńska 2008, 5).

Z literackiego punktu widzenia opowieść jest tylko jednym z elementów narracji, obok fabuły; to w opowieści widoczne są elementy kompozycyjne (wydarzenia, bohaterowie, środowisko) i strukturalne (początek, rozwinięcie, zakończenie) zapewniające, że słuchacz/czytelnik rozumie bieg narracji. W zależności od przyjętej strategii działania, a więc i konstruowania tożsamości przez bohatera, opowieść staje się twórczynią nie tylko narracji, ale i tożsamości, sposobem poszukiwania i odnajdywania siebie, porównywania własnych doświadczeń, przeżyć – po to, by poprzez identyfikację lub jej zaprzeczenie pozyskać informacje o sobie samym. Narrator rekonstruuje wówczas pewien zasób doświadczeń, przemyśleń, wspomnień, nie zawsze zhierarchizowanych, ale zazwyczaj wstępnie przepracowanych, takich, z których wynikają istotne dla samoświadomości informacje.

Wobec sytuacji trudnych opowieść biograficzna nierzadko pełni rolę azylu. Osoba relacjonująca wydarzenia zazwyczaj nie widzi swojego wpływu na ich przebieg i sytuuje siebie w pozycji zewnątrzsterownego uczestnika, co ogranicza jej podmiotowość, a zarazem redukuje sprawstwo. W sytuacji zawieszenia wspomnianego sprawstwa opowieść może pełnić funkcję „taśmy magnetofonowej”, która zawiera różne, zazwyczaj jeszcze nieprzepracowane wersje minionych bądź obecnych traumatycznych wydarzeń. Opowieść może także pełnić rolę „zbiornika paliwa”, zasobu swoistej substancji energetyzującej, ponieważ pobudza samoświadomość, a nierzadko uruchamia potencjał decyzyjny, prowadzący do ujawnienia tajemnic/sekretów, odsłonięcia prawdy o sobie. Bywa też – w kategoriach gestaltowskich – swego rodzaju tłem, pozwalającym na wyłonienie się figury. Tło jest pewnym ekosystemem, niszą, pozwalającą na osadzenie bieżących problemów w perspektywie tu i teraz lub/i zaadaptowanie się do bieżących wymogów sytuacji, stworzenie jej definicji. Istotą działania bohatera pozostaje bowiem zawsze przystosowanie do bieżącej sytuacji, czemu sprzyja jej zamknięcie, „przepracowanie” opowieści jako pewnego procesu społecznego i antropologicznego (Karkowska 2020, 241–262). Wreszcie, odpowiednio zrekonstruowana opowieść biograficzna bywa przełomem, obfituje w doświadczenia krystalizujące, emancypuje, dostarcza środków do zmiany, zarysowuje przed narratorem cele działania, wyzwala też inicjatywę pozwalającą dostrzec punkt zwrotny w biografii¹.

1.1. Narracja i autonarracja – zakresy pojęć

Jak widać, opowieść może pełnić wiele różnych funkcji, które uzależnione są od ram, jakie przybiera narracja, i od tego, czy narrator wypowiada się w pierwszej osobie, tym samym nadając swoim wypowiedziom/prze-myśleniom kształt autonarracji. Tak dzieje się zarówno w sytuacji, kiedy prowadzimy ze sobą wewnętrzny dialog, jak i wówczas, kiedy opowiadamy o sobie innym. Autonarracja – o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części podjętych rozważań – pomaga ustrukturyzować własne doświadczenia, jest podobnie jak narracja formą reprezentowania i rozumienia otaczającego świata. Tym samym pozwala wytyczyć ramy własnej przestrzeni życiowej, aktywnie uczestnicząc w budowaniu indywidualnego świata życia, który nosi nazwę *Lebenswelt*².

¹ Więcej na ten temat w: M. Karkowska, *Narracyjne strategie tworzenia tożsamości – wokół biograficznych opowieści*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2020, nr 5(1), s. 241–262.

² *Lebenswelt* – jest pojęciem kojarzonym najsilniej z nurtem fenomenologii. Kluczowe jest tutaj przeciwstawienie się modernistycznej, biurokratycznej, a także zmatematyzowanej (Kartezjusz) koncepcji społeczeństwa i nauki. Jego twórcy to przede wszystkim Martin Heidegger, Edmund Husserl czy Alfred Schütz. *Lebenswelt* u Husserla definiowany jest jako środowisko życiowe (świat życia, otoczenie społeczne odwzorowujące strukturę najbardziej konstytutywnych